

zowel in als buiten de Hollandse Zending in feite dezelfde spirituele literatuur werd gebruikt, veelal uit het Zuiden afkomstig. Toch heeft ze voor die Roermondse casus andere opties moeten laten vallen, bijvoorbeeld hoe de Noordnederlandse klopjes zich de geestelijke literatuur toeëigenden. Het is jammer dat ze daarvoor niet dieper is ingegaan op de bronnen over de Maagden in De Hoek — wellicht de enige groep bij wie zulk onderzoek mogelijk is.

De winst van dit boek is groot. Het is de eerste studie die het katholiek geloofsleven in de Republiek resoluut in het perspectief van de beide seksen plaatst. Hoewel de koppeling met de geestelijke maagden in Roermond in de structuur van het boek wat geforceerd overkomt, werkt ze per saldo positief, aangezien ze een suggestief reliëf geeft aan de spiritualiteit van de Noordnederlandse klopjes. Tenslotte definieert Monteiro scherp de inzet die spiritualiteit voor vrouwen had in een vroegmoderne multiconfessionele samenleving.

Willem Frijhoff

P. P. M. Raasveld, *Pictura, poësis, musica. Een onderzoek naar de rol van de muziek in embleem-literatuur. Met een geannoteerde corpusbeschrijving van emblematische eenheden met liederen, en van emblemen met muzikale notatie in de picturae* (Dissertatie Utrecht 1995; Utrecht: Universiteit Utrecht, Faculteit der letteren, 1995, viii + 455 blz., f64,50, ISBN 90 73446 57 0).

Uitgaande van de vraag naar de relatie tussen emblematiek en muziek worden in deze dissertatie twee verschillende terreinen van onderzoek geëxploreerd: dat van de embleemboeken waarin emblemen zijn gecombineerd met een zingbare tekst en dat van muzikale beeldmotieven in de emblematiek (in casu muziekinstrumenten en notenbalken). In de stroom van embleemboeken die West-Europa van de zestiende tot en met de achttiende eeuw heeft overspoeld, trof Raasveld er achtenzestig aan, alle afkomstig uit de Nederlanden en Duitsland, waarin emblemata en liederen zijn samengevoegd tot min of meer coherente 'emblematische eenheden'. In deel I analyseert hij achttien voorbeelden daarvan, onderscheiden naar contrafacten (liederen op bestaande wijzen) en gevallen waarbij sprake is van nieuw-gecomponeerde muziek. Een volledige beschrijving van het corpus levert hij in zijn bijlagen. Naast deze categorie komen er enige honderden emblemen voor waarvan de prenten met de muziek verband houdende motieven bevatten. Een beperkt aantal kenmerkende typen wordt besproken in deel II; daarbij worden de twaalf door Raasveld opgespoorde gevallen met leesbare muzieknotatie in de pictura alle aan de orde gesteld.

Het op zijn minst bi-mediale karakter van het embleem vereist reeds een zekere veelzijdigheid van de onderzoeker. Aan het synthetiserende karakter van deze kleine *Gesamtkunstwerke* wordt tekort gedaan als één van de samenstellende elementen buiten beschouwing blijft. Immers, 'beelden kunnen dingen vertellen die woorden niet zeggen; taal kan beelden schetsen die een figuratieve afbeelding niet voor ogen kan stellen; en gezang kan een effect bereiken dat niet door tekst en beeld wordt opgeroepen' (6-7). Tot dusver was het muzikale element binnen de emblematiek onderbelicht gebleven. Raasveld beschikt over de vereiste combinatie van deskundigheden en het is zonder meer een verdienste dat hij dit onontgonnen gebied in kaart heeft gebracht en er een aantal paden in heeft uitgehakt. Dat zijn studie in twee onderdelen uiteenvalt die nauwelijks met elkaar interfereren, is minder fraai voor een proefschrift, maar zal de gebruiker van het boek niet deren; die kan in elk van de delen datgene vinden wat van zijn gading is. Wel zouden bij hem vragen kunnen rijzen met betrekking tot de keuzes die in de loop van het onderzoek gemaakt zijn. Voor de afbakening van het eerste corpus, de embleemboeken met liederen, hanteert de auteur een paar pragmatische overwegingen: geen embleem-

boeken met een aparte sectie liederen die niet direct aan de emblemen gekoppeld zijn (bijvoorbeeld Hoofds *Emblemata amatoria* uit 1611), en geen geïllustreerde liedboeken met emblematische elementen die niet als zodanig geafficheerd worden. Wat die laatste categorie betreft, wijs ik op een grensgeval: de *Nieuwen leucht Spieghel* uit 1617, die buiten het corpus is gebleven. Maar dat boekje bevat wel herkenbare afdelingen met gedichten, Nederlandse of Franse motto's, een prent (onder andere mooie met muziekinstrumenten!) meestal voorzien van een Latijns onderschrift, en een lied. Het verschil met *Zinne-beelden, oft Adams Appel* van Jan van der Veen, volgens Raasveld 'de eerste Noord-Nederlandse emblematicus die systematisch eenheden van embleem en lied weergeeft' (58) is niet erg groot. Iets meer gewicht dan deze waarschijnlijk onvermijdelijke rafels aan de rand van het corpus heeft naar mijn mening het probleem van de selectie van de behandelde voorbeelden. Uit achttien multimediale bundels die hij representatief acht voor het genre selecteert Raasveld ter bespreking emblematische eenheden waarin duidelijke relaties te onderkennen zijn tussen de samenstellende delen. Van de al genoemde Jan van der Veen wordt zinnebeeld nr. 6 door hem geanalyseerd, waar de melodie-aanduiding van het lied ('Als ik sink in myn eygen grondt') mooi aansluit bij de verdrinkende zwemmer op de prent. Hij weet nog drie van zulke gevallen te noemen, maar daarmee verdwijnt toch gemakkelijk het feit uit het zicht dat de overige 46 emblemen in *Adams Appel* zo'n evidente correlatie niet vertonen. Het is op zichzelf begrijpelijk dat de aandacht van de onderzoeker vooral getrokken werd door gevallen waar sprake is van een integratie van de muzikale aspecten binnen de emblematische eenheden. Die liederen van Johannes van Sambeek die op zes verschillende wijzen gezongen kunnen worden, laat hij dan ook als 'minder interessant' (42) buiten beschouwing. Zijn selectie stimuleert zo echter tot een wat te rooskleurige beeldvorming omtrent de functionaliteit van de muzikale elementen. Waar ze wel in een verband zijn opgenomen, geeft Raasveld overigens mooie en overtuigende analyses van de diverse synthesesettechnieken. Verhelderend is de overeenkomst die hij aanwijst tussen de affectieve functie van het zingen en de plaats van het aanspreken van de affecten binnen de meditatie-technieken van Ignatius van Loyola. Het maakt duidelijk waarom het lied bijna altijd aan het slot van de emblematische eenheid staat. Ondanks enkele bezwaren is dit proefschrift zeker een waardevolle bijdrage aan de emblematicstudie. Als aanvulling op dit pionierswerk verzorgde Raasveld tevens een microfiche-editie van alle zevenentwintig embleemboeken uit de Nederlanden met liederen en muziek.

E. K. Grootes

O. S. Lankhorst, P. G. Hoftijzer, *Drukkers, boekverkopers en lezers in Nederland tijdens de Republiek. Een historiografische en bibliografische handleiding* (Nederlandse cultuur in Europese context I; Den Haag: Sdu uitgevers, 1995, ix + 227 blz., f39,90, ISBN 90 12 08153 X).

Het was een goed idee om het eerste deel van de serie over 'De Nederlandse cultuur in Europese context' te wijden aan het boekhistorisch onderzoek en daarbij de grenzen van het betreffende 'ijkpunt 1650' ver te overschrijden. Want tussen 1540 en de aanvang van de negentiende eeuw werden nergens meer boeken en andere publicaties gedrukt dan in de Republiek en die productie is ook voor andere aspecten van de studie van het verleden van het grootste belang. Daar komt nog bij dat de bestudering van het oude boek de laatste jaren in een ruimer cultuurhistorisch kader geschiedt. Met andere woorden: belendende disciplines kijken ook in deze richting. De boekgeschiedenis, ontstaan in het ambachtelijke veld, werd aanvankelijk zelden vanuit een theoretisch standpunt beschouwd. Zo zag H. de la Fontaine Verwey in 1954 het